

Olovený vták Margity Figuli: súčasné čítanie s prihliadnutím na dobový kontext

Tamara Janecová

JANECOVÁ, T.: *The Lead Bird by Margita Figuli: Contemporary Reading with Regard to Historical Context*

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 5, p. 433 – 447

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.5.3>

Key words: Margita Figuli, *The Lead Bird*, magazine *Slovenské pohľady*, Stanislav Mečiar, Mary, the motif of mother, the motif of war

The goal of the paper is to present Margita Figuli's novel *Olovený vták/The Lead Bird* by means of contemporary reading with regard to the historical and social context of its creation and its place in literary history. This pacifist piece of prose criticizing participation of Slovakia in the war against Poland (1939) is well-known for its controversial publication in the pro-regime magazine *Slovenské pohľady* (1940) led by the editor Stanislav Mečiar and an alleged connection to the writer's follow-up dismissal from Tatra banka in 1941 – 1942. The interpretation of the novel, which has only been the subject of fragmentary analysis to date, is concerned with the key points found in the text in terms of the structure and the spiritual dimension underrated so far. The text revolves around a character of a woman living in a tragic relation to the reality, which refers to the archetype of the mourning mother and the prototype of biblical Mary, alternatively ancient Niobe. The interpretation aims at the conclusion saying that the prose work can be included in the late line of expressionist prose. What helps cast light on the place of the book in the writer's biography is her correspondence, publication activity, studies of literary scientists and knowledge of the historians analysing the period of the Slovak Republic (1939 – 1945).

V medzivojnovnej slovenskej literatúre bol jednou z výrazných vývinových línií „silný pacifistický prúd expresionistickej proveniencie, ktorý reprezentujú viaceré diela demýtizujúce moc vojny“,¹ píše Joanna Goszczyńska a spomína diela Jána Hrušovského, Jozefa Cígera Hronského, Františka Švantnera a Mila Urbana. Do tohto prúdu môžeme zaradiť aj novelu Margity Figuli *Olovený vták*, ktorá vyšla časopisecky v prvom čísle *Slovenských pohľadov* v roku 1940. V čase publikovania bola odvážnym literárnym počínom: ide o prózu otvorene pacifistickú, odkazujúcu na účasť slovenskej armády na nemeckej agresii voči Poľsku v septembri 1939, pričom túto skutočnosť autorka nijako neospravedľuje ani neidealizuje. Knižne bola novela publikovaná až takmer o dvadsať rokov neskôr, keď ju M. Figuli v roku 1959 zaradila do vydania zbierky *Pokušenie*. Próza potom vyšla aj v prvom zväzku *Vybraných spisov* Margity Figuli v roku 1972 s názvom *Pokušenie. Mámivý dúšok*. Doslovy k obom edíciám napísala Ľudmila Rampáková, no len v druhej z nich informuje čitateľov vo vydavateľskej poznámke aj o rozdieloch medzi pôvodným časopiseckým a neskorším knižným vydaním, komentujúc spisovateľkinu stratégiu pri textových zásahoch: „Autorka pristupovala k nim po niekoľkých desaťročiach, preto robí menšie úpravy. Spresňuje obrazné pomenovanie alebo obmedzuje neúčelnú ornamentalistiku. [...] Pre toto knižné vydanie sa teda oproti časopiseckému uverejňovaniu nezmenili podstatné znaky autorkiných noviel, aj po stránke ideového vyznenia sú autentické.“² Nešlo však o nepodstatné úpravy. Oproti časopiseckému vydaniu sú knižné verzie približne o 1 500 slov dlhšie, obsahujú viaceré dodatočné narážky typu „Drang nach Osten“,³ ale aj rôzne zásahy do obraznej, štylistickej a gramatickej stavby diela (pravopisné úpravy vzhľadom na aktuálnu normu, syntax).

Próza *Olovený vták* je vo viacerých zmysloch komorná, zlomové momenty sa odohrávajú počas mrazivého ticha pretrhnutého krčovitým výkrikom. Jej príbeh možno opísať jednoducho: ženskej protagonistke sa z prvej svetovej vojny vráti domov zmrzačený manžel a v druhej vojne prichádza o jediného syna. Sujetové spracovanie látky je však komplikovanejšie. Rozvíja sa v podstate chronologicky, prevažne v časovej rovine rozprávania, do ktorej je vložených zopár retrospektívnych pasáží vysvetľujúcich i prehľbujúcich zmysel aktuálneho deja. Z kompozičného hľadiska tvoria text štyri voľne nadväzujúce dejové sekvencie. Pri usporiadaní ich jednotlivých tematických, obsahových a formových zložiek sa uplatňuje

1 GOSZCZYŃSKA, Joanna: Podoby expresionizmu v slovenskej próze štyridsiatych rokov. In: GOSZCZYŃSKA, Joanna – MIKULA, Valér – ROBERTSOVÁ, Dagmar (eds.): *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 8.

2 RAMPÁKOVÁ, Ľudmila: Vydavateľská a bibliografická poznámka. In: FIGULI, Margita: *Pokušenie. Mámivý dúšok*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 515.

3 ŠÚTOVEC, Milan: Komentáre a vysvetlivky. In: FIGULI, Margita: *Výber z diela*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 442. Explicitnejšie stanoviská k vojne proti Poľsku sú len v novších verziách textu: „A potom, nechápem vlastne, prečo sa my s Poliakmi ruveme,“ hovorí ženská hrdinka a manžel jej odpovedá v intenciiach dobovej propagandy, že Slováci si len berú naspäť to, čo im patrí. FIGULI, Margita: *Olovený vták*. In: *Pokušenie. Mámivý dúšok*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 279.

klimaxový i variačný princíp.⁴ Jednotlivé pasáže sledujú približne nasledovný pôdorys: obrazný, lyricko-reflexívny úvod a napätý, dramatický záver. Prostredie, v ktorom sa sujet rozvíja, je minimalistické – kostol a domácnosť manželov. Významnú rolu zohráva najmä signifikantnosť priestoru kostola.

Pokiaľ ide o ústredné postavy, žena a muž tvoria v próze figurálnu dvojicu založenú na kontraste, ktorý M. Figuli v novele nastoľuje ako konflikt mužského/militaristického a ženského/pacifistického postoja k vojne. Manželia sú spojení postavou neprítomného syna, ktorý v texte plní špecifickú funkciu: je rezonátorom otcových názorov a spoluvytvára mužskú líniu príbehu budovanú na viacnásobne sémanticky kódovanom protiklade. Najvýraznejšie sa prejavuje v pohľade na vojnu predstavujúcom rozvinutie tradície stereotypov viazucich sa na mýtické mužské (starozákonné) myslenie, ktorého opakom je žena (zastupujúca novozákonný princíp). V texte nie sú uvedené ich mená, rozprávač o nich hovorí iba ako o mužovi a žene, čím sa zdôrazňuje univerzálnosť zobrazovaných situácií, rozhovorov i postojov. Syn je ústredným bodom života ženy, sám sa však v novele aktívne neprejavuje. Je predmetom matkiných reflexií a reminiscencií, keď uvažuje a spomína na výchovné momenty, v ktorých manžel, bývalý dôstojník, povzbudzoval syna k pozitívnemu vnímaniu vojenstva prostredníctvom hier, na ktoré ona reagovala so silným znepokojením.

M. Figuli ukazuje v próze opozíciu ženinho a mužovho postoja k vojne prostredníctvom dvoch dialogických pásiem manželov. Muž argumentuje nevyhnutnou prítomnosťou vojny v ľudských dejinách, „*svet už inakší nebude [...] na tom ani ty ani ja nič nezmeníme*“⁵ a žena zas zdôrazňuje bolesť manželiek a matiek:

„*Nechápem a nikdy nepochopím slovo ‚vojna‘. Ty ju pokladáš za potrebnú, ja stojím proti nej. Ja som ti už toľko ráz povedala svoj dôvod, ale ty si mi ho nevedel doteraz povedať. Lebo ho nemáš, a nemá ho nik na svete. Spýtaj sa mňa, ktorá som podala prvý raz prsia tvojmu synovi s tou vierou, že v ňom bude pokračovať tvoj a môj život. Ja ti odpoviem a zachvieš sa.*“⁶

S neprítomným synom vedie matka len pomyselný dialóg, keď syna ako partnera v dialógu nahrádza anonymný mladík vtrhnutý do kostola s výkrikom, že sa začala mobilizácia.⁷ Syn je však zároveň jedinou postavou s vlastným menom. Voľba mena Karol môže mať rôzne konotačné súvislosti. Pôvodný význam staronemeckého mena bol „muž“,⁸ čo v texte prehľbuje koncepciu vzťahu v rodinnom trojuholníku medzi ženou, mužom a synom v prospech mužského prvku trojuholníka. Syn ako ozvena otcových názorov a postojov k vojne reprezentuje všeobecný mužský životný princíp. Motivácia výberu tohto mena ako jediného vlastného mena v celej novele môže mať aj historické súvislosti. V texte sa nepriamo odkazuje na

4 Pozri VŠETIČKA, František: *Kompoziciána*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986, s. 14.

5 FIGULI, Margita: Olovený vták. In: *Slovenské pohľady*, roč. 56, 1940, č. 1, s. 12.

6 Tamže, s. 20.

7 Slovenská vláda bez pripomienok akceptovala nemecké požiadavky na účasť slovenskej armády v nastávajúcom vojenskom konflikte. Od 26. augusta 1939 prebiehala mobilizácia povoláním prvých troch ročníkov zálohy. Bližšie HALLON, Ludovít (ed.): *Kronika slovenského štátu 193 – 1941*. Praha : Ottovo nakladateľství, 2019, s. 80 – 82.

8 KOPEČNÝ, František: *Průvodce našimi jmény*. Praha : Academia, 1991, s. 122.

436 novinový článok o vyznamenaní syna počas ťaženia proti Poľsku. Takýto článok o vyznamenaní vojakov zúčastnených na agresii proti Poľsku skutočne aj vyšiel – 22. septembra 1939 v denníku *Slovák*.⁹ V novinách bola k nemu pripojená fotografia, ako minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš odovzdáva vyznamenania v poľskej obci Karlików, asi štyridsať kilometrov na severovýchod od Medzilaboriec. Udalosť mala najmä politické dôvody: „Záver poľského ťaženia predstaviteľa režimu ešte stihli propagandisticky využiť na vyznamenávanie slovenských vojakov a teda na ďalšie šírenie kultu hrdinstva a obety pre vlasť. [...] V Karlikówe prehovoril [F. Čatloš, pozn. T. J.] k slovenským vojakom, ktorým podakoval v mene slovenského národa, „za zaistenie hraníc“. Pri tejto príležitosti vyznamenal osem vojakov, „ktorí preukázali zvláštnu udatnosť“.¹⁰ Názov obce Karlików sa odvodzuje od mena Karol alebo aj od slova trpaslík (poľ. karlik – karzełek), čím by mohlo meno syna asociovať významový kontrast: Karol ako kráľovské meno pre hrdinu, no zároveň ukrytý význam „karlik“, trpaslík, naznačovať jeho vývinovú „zakrpatenosť“ odkazujúcu k mýtickej/rozprávkeovej postave.

Strate syna predchádza situácia z prvej vojny, keď žena príde o zdravého muža a domov sa jej vráti mrzák. V druhej vojne sa ženino utrpenie neúmerne znásobuje. Oba momenty sa pritom začínajú analogicky dorúčením listu, formuláciou: „*Váš muž...*“,¹¹ neskôr „*Váš syn...*“¹² Tento kompozičný posun sprostredkúva vedľajšia postava pošťára, plniaceho rolu sprostredkovateľa (František Všeticka túto funkciu, ktorá sa uplatňuje najmä v dramatickom žánri, nazýva ako „ohlasovač“, vo význame ten, kto niečo oznamuje).¹³

Ján Števček síce prózu *Olovený vták* radí k „novelám výrazne sociálnym, s príznačne zníženým výrazovým tónom“,¹⁴ štýl novely je však charakteristický nápadnými lyrizujúcimi prvkami založenými na využívaní trópov a opakovaní slov, napríklad pri štylizovanom nástupe ženskej hrdinky. Vynára sa z hmly, pripomínajúc protagonistu z novely Dobroslava Chrobáka *Návrat Ondreja Baláža* (podobné je aj spojenie expresionistického obsahu, zápletky vychádzajúcej z vojnovéj skúsenosti a lyrizujúceho jazyka). Zvýraznené sú len dva telesné atribúty ženy: predčasne zošedivené vlasy, ako dôsledok šoku po mužovom návrate z vojny, a oči, „ako vetrom kolísané dva ovocné plody na konári [...] presiaknuté celé nežnosťou a láskou, ako bývajú oči dobrotivej matky, milujúcej ženy alebo obetivej sestry“.¹⁵ Celkový obraz ženskej postavy dopĺňa čierna farba jej oblečenia. Oblika sa tak, odkedy sa manžel vrátil ako kalika, rozprávač ju občas aj pomenúva ako „ženu v čiernom“. Perspektíva rozprávania je pritom prelínaním autorského a personálneho rozprávania. Na udalosti sa zväčša dívame optikou protagonistky, rozprávač ale dáva v niektorých momentoch nahliadnuť aj do vnútra muža. V diele sú prítomné i iné prvky lyrizácie, napr. v odkaze na nešťastie spred dvadsiatich rokov (zranenie manžela v prvej vojne) a epizeuxou uvedené anaforické rozvíjanie

9 Slovenskí vojaci vyznamenaní. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 218 (22. 9. 1939), s. 3.

10 BAKA, Igor: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2006, s. 115 – 116.

11 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 11.

12 Tamže, s. 23.

13 Všeticka, c. d., s. 27.

14 ŠTEVČEK, Ján: *Lyrizovaná próza*. Bratislava: Tatran, 1973, s. 265.

15 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 10.

negácie, v ktorej sa popiera, že časový odstup mohol zmierniť ženinu bolesť. Pociť hrôzy z jej vnútra „*odvtedy nevyzimol. Nezbledli jeho krvavé farby. Nezoslabli jeho ostré kontúry. Nezmenšila sa jeho krutá veľkosť. Nezláhčela jeho desivá tárcha.*“¹⁶

Tematicky je novela budovaná na varírovaní niekoľkých kľúčových motívov. Jedným z nich je hrdinstvo, ktorým sa rozvíja protiklad mužského a ženského princípu, k nemu sa pridávajú ďalšie problematické momenty. Napr. v úseku, keď manželia spolu sedia doma, muž číta noviny a konštatuje, že aktuálna vojna je bezohľadnejšia než predchádzajúca, pretože teraz zabíjajú aj ženy a deti. Ukáže manželke správu, ktorá „v *krátkosti znela asi takto: „Poľské ženy a deti vraj poskrývané boli, ozbrojené, v košinách stromov a stade prenasledovali nepriateľské vojsko, keď tiahlo za ustupujúcimi poľskými oddielmi. Nepriateľské vojsko bolo nútené zasiahnuť proti týmto zákerníkom.*“¹⁷ Stojí za pozornosť, že Figuli píše o poľských ženách a o „*nepriateľskom*“ vojsku, ktoré voči nim zasahovalo, hoci v oficiálnom dobovom slovenskom výklade boli nepriateľmi Poliaci a Nemci boli spojencami.¹⁸

Predlohou fiktívnej správy mohol byť článok v denníku *Slovák* s názvom *Poľskí záškodníci v práci.*¹⁹ K zmienke o dvoch strieľajúcich ženách odkazuje zrejme aj ďalšia pasáž novely, keď manželom príde poštou oznam, že ich syn bol vyznamenaný. Poštár ich upozorní, že je o tom článok aj v novinách, tak ho hľadajú a nájdu správu „*asi takéhoto obsahu: Naše vojská zaberali kraje za ustupujúcou poľskou armádou. Keď prešli istú dedinu, naraz od chrbta prekvapila ich paľba. Hrdinským zásahom ich syna strel'ba bola umlčaná. V obilí potom našli dva guľomety a vedľa nich dve zastrelené ženy.*“²⁰ Ženina bolestná reakcia na synovo vyznamenanie kontrastuje s nadšením a pýchou otca, čím sa v novele problematizuje koncept hrdinstva. Muž sa nielenže vidí v synovom vojenskom úspechu, spomína na spoločné hry, ktorými ho pripravoval k vojne, ale celú udalosť vníma aj ako „odškodnenie“ vlastných zranení. Oproti mužovej satisfakcii je postavená ženina námietka, či je hrdinské útočiť na civilistov s celým oddielom alebo brániť vlast s víziou pravdepodobnej smrti. Žena označí synov čin za vraždu a pozerá sa naň z perspektívy matky: „*Ona vie, že matkám tých dvoch zastrelených ženských spravila smrť podobnú ranu, ako nosí ona. Zo súcitu k nim nesmie sa tešiť. To by nesmela byť matka, to by musela*

16 Tamže.

17 Tamže, s. 15 – 16.

18 Dobový diskurz, ako sa v tlači písalo o Nemcoch, ilustruje napr. ukážka z novinového článku: „Naši chlapi bojujú statočne. Hrdinne lámu nepriateľský odpor a v prudkých bojoch nútia nepriateľa na ústup. [...] Nemeckí a slovenskí vojaci si vzájomne pomáhajú vo všetkých situáciách, od ktorých sa dostávajú pochodom i v bojovom ohni. Bojujú spoločne, ako dobrí kamaráti. Nemecko-slovenské priateľstvo práve v tomto spoločnom boji, na fronte, prechádza skúškou opravdovosti a osvedčuje svoju pravú hodnotu. V dnešnej vojne slovenské vojsko je doteraz jediné, ktoré od začiatku aktívne spolupouje po boku Nemecka a berie účasť na veľkom historickom zápase, ktorým Nemecko usiluje o vytvorenie lepšej Európy.“ Slovenský národ s hrdosťou sa díva na svoju armádu. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 211 (15. 9. 1939), s. 1.

19 „(STK) Berlín, 13. septembra. Hlavné veliteľstvo ohlásilo, ako oznamujú, protiopatrenia, proti poľskému útokom na nemecké vojsko v mestách a obciach, mimo vojenné územie. Nutnosť týchto opatrení dokazuje zpráva jednej jedinej divízie, podľa ktorej už v prvých dňoch bojov v Poľsku došlo k týmto útokom poľských záškodníkov na nemecké oddiely: Čiastka pešieho pluku bola ostreľovaná z guľometov z kukuričného poľa v blízkosti Leliwy. Nemecké vojsko začalo paľbu na pole, kde potom našlo pri guľomete dve zastrelené ženy. [...] Pri prechode obcou Ostrowek bola v noci na 3. septembra ostreľovaná zo stromov čiastka delostreleckého pluku a pionieri, čo pracovali na moste. Zo stromov strieľali mladoletí šuhaji, všetko civilisti a z guľometu 70-ročný stavec.“ Poľskí záškodníci v práci. Civilisti strieľajú na spiacie nemecké vojsko - Záškodníctvo plánovite pripravila poľská vláda. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 211 (15. 9. 1939), s. 2.

20 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 19.

438 *byť beštia*.“²¹ Jej postoj je vyjadrením emocionálnej podstaty humanizmu: „*Vždy mi vyčítuješ, že som samý cit. Ak je ľudskosť citovosť, potom sa správne vyjadruješ*.“²²

Sémantické jadro novely je tvorené najmä graduujúcou motivickou výstavbou postavenou na viacúrovňovom paralelizme s duchovným významom. Biblicky motivovaný je ústredný motív holuba, ktorý sa v metaforicko-symbolickej línii rozvíja od úvodného obrazu bijúcich sa holubov pod sochou Ježiša Krista vo výklenku kostola. Sakrálny statický priestor s dominantnou postavou Ježiša tak kontrastuje s ich zápasením. Sémanticky sa tento vzťah prejavuje aj vo vertikálnej osi obrazu: kostol, výklenok, socha evokujú pohľad nahor, vzhliadanie, zatiaľ čo pohľad na holuby na dlažbe je pohľadom dolu, sú „*pri samých nohách Krista*.“²³ Figuli používa slovo „*bojujú*“, ktoré latentne podfarbuje obraz ako evokáciu ľudskej situácie. Ide pritom o nerovný zápas. Z holubieho krídla je vyčlenený jeden holub, odlišujúci sa svetlejšou farbou, na ktorého ostatné holuby útočia. Vo vydaní v roku 1940 tvoria úvod prózy dve vety, pomerne jednoduché súvetia, ktoré však výrazne naznačujú ďalej rozvíjané významové opozície a paralely:

„*Pod sochou Ukrižovaného, ktorá je postavená vo výklenku kostola, bojujú holuby. Pri samých nohách Krista sčupený sedí jeden z nich, jasnej popolavej farby, a ostatné dobú do neho.*“²⁴

V neskorších vydaniach je úvod štylisticky oveľa nákladnejší:

„*Pod sochou Ukrižovaného vo výklenku kostola Milosrdných bratov bojujú holuby. Pri samých nohách učupený sedí jeden z nich, hladajúc v záhybe kamennej suknice záchranu, a ostatné zdívene krúžia vôkol a zúrivo dobú zobákmi do jeho trasúceho sa tela. Počuť pleskot krídel o hrubé múry kláštora a pomedzi pleskot zavše tiché zapípnutie mučeného holuba, ktorému steká krv po perí jasnej popolavej farby. Šum a nárazy krídel znejú stá šum a nárazy vln Dunaja o nábrežné hrádze.*“²⁵

Autorka v prepracovanej verzii zároveň bližšie určuje priestor, v ktorom sa scéna odohráva. Z literárneho hľadiska pritom nie je až také dôležité, či sa odkazuje na barokový kostol Milosrdných bratov v Bratislave, čo by mohla naznačovať zmienka o Dunaji. Doplnením prívlastku „*milosrdných*“ sa v rámci rozvíjania obrazu ešte zvyrazňuje sakrálnosť priestoru v opozícii voči holubím súbojom, ktorých opis autorka oproti pôvodine rozšírila a zintenzívnila. Na jednej strane je krídel holubov, ktoré „*zdivene krúžia*“, „*zúrivo dobú*“, zatiaľ čo terčom ich výpadov je holub hladajúci záchranu, ktorý sa trasie, ticho pípa, krv mu tečie po perí. Autorka explicitne vedie paralelu medzi holubom a Kristom. Neskoršie prepracovanie úvodu oproti pôvodnej, strohejšej a údernej verzii zvyrazňuje lyricnosť obrazu, spomaľuje tempo, robí situáciu farebnejšou. V prepracovanej verzii

21 Tamže, s. 20.

22 Tamže.

23 Tamže, s. 10.

24 Tamže.

25 Figuli, Olovený vták, 1972, c. d., s. 265, rovnako vo vydaní FIGULI, Margita: Olovený vták. In: *Pokušenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 219.

pribudlo aj rozprávačovo doplnenie vysvetlenia obrazu: „*Hoci boj holubov je tuhý a krutý, málokto zo živých venuje mu pozornosť a veď málokto zo živých by iste aj pochopil, čím sa previnil svetlosivý okridlenec proti ostatným temnejšej farby, ktorí sa rozhodli vykonať nad ním spoločne súd.*“²⁶ Odkrýva iracionalitu situácie i jej antropomorfizáciu (naznačenú použitými slovami ako „previnil“ či „súd“), čím sa explicitnejšie odhaľuje spojenie medzi nezmyselnosťou boja medzi holubmi i medzi ľuďmi. Reflexívne pasáže a deskripcie sú založené na poetizácii výrazu, sémantickom echu i explikácii, že „*doráňanému*“ nik nepríde na pomoc, je „*zoslábnutý týraním*“. Cez inakosť zraneného holuba „*jasnej popolavej farby*“ sa pritom ohlasuje „*olovený vták*“ z názvu novely. V biblickom kontexte sa olovo spája s ťažkou, napr. v knihe *Exodus*: „*Zadul si svojím dychom, zalialo ich more, potopili sa ako olovo v mohutných vodách.*“²⁷ V novele sa olovo transformuje pre svoju ťaž viacnásobným kódovaním na symbol utrpenia. Tieto prvky sa nepriamo prejavujú aj v ďalších variáciách motívu, keď žena prijíma list (ešte netušiac, že obsahuje oznámenie o synovej smrti), výraz jej tváre nadobúda podobu „*studenej, kovovej mŕtвости*“,²⁸ oči sa jej počas čítania plnia slzami „*ťažkými stá olovo*“²⁹ – toto prirovnanie k olovu pribudlo až v neskorších knižných verziách, čím Figuli explicitnejšie zdôraznila motívickú líniu ťažoby.

K motívu olova ako symbolu utrpenia sa v próze pridáva symbol srdca. Pri prvom liste oznamujúcom žene manželovo zmrzačenie sa začína rozvíjať ženina hlboká duševná trauma, v texte pomenovaná ako smrť v prsiach či rana v srdci: „*Tu ju má v prsiach. Hlboko pod povrchom. Nezahojenú v tele. Ustavične sa otvárajúcu. Jednotaj bolestivú.*“³⁰ Emotívnosť vyjadrenia okrem primárne citovo vypätého obsahu zdôrazňuje aj syntax – prerývaná, fragmentarizovaná veta. Jej prerušenia dávajú vyznieť jednotlivým segmentom rozvíjajúcim sémantické jadro, ktoré sú budované na kontrapunkte. Motív rany odkazuje na kresťanský symbol prebodnutého srdca Márie: „*Simeon ich požehnal a jeho matke Márii povedal: hľa, tento je určený mnohým v Izraeli na pád a na povstanie i na znamenie, ktorému budú všetci odporovať – a tvoju vlastnú dušu prenikne meč –, aby vyšlo najavo zmyšľanie mnohých srdc.*“³¹ K Márii odkazuje aj pasáž, keď protagonistka prichádza do kostola a pod Ježišovou sochou nájde „*svojho*“ holuba mŕtveho. Keď ho vezme do rúk, prenikne ju zlá predtucha, zdá sa jej, „*že miesto holuba drží zrazu v svojom náručí vlastného syna, ako ho drží Božia Matka na oltári.*“³² V neskorších verziách je zrejme z (auto)cenzúrnych dôvodov odstránený emotívny obraz piety a nahradil ho obraz frontu: „*Široké námestie premenilo sa na krajinu, v ktorej zúri front, a ona stojí takto znetvorená a namiesto holuba drží v náručí vlastného syna.*“³³ Zlá predtucha sa ukáže ako anticipácia záverečnej scény ženinho utrpenia. Poštár jej prinesie list a ona číta „*najsamprv s úsmevom, ktorý pretala prvá slza. A nevedno ešte, či slza radosti alebo slza smrti. Čítala ďalej. Úsmev nestratil sa jej z tváre, len pomaly*

26 Figuli, *Olovený vták*, 1972, c. d., s. 220.

27 Genesis 15, 10.

28 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 22.

29 Figuli, *Olovený vták*, 1959, c. d., s. 243.

30 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 11.

31 Evanjelium podľa Lukáša, 2, 35.

32 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 21.

33 Figuli, *Olovený vták*, 1972, c. d., s. 283; 1959, c. d., s. 240.

440 skamenieval a dostával tvar pevný a určitý, ako by ho práve sochár formoval dlátom, aby sa zachoval pre večnosť.“³⁴ V prepracovanej verzii je posilnená lyrizácia výrazu použitím opakovaní, ktoré sa podieľajú na spomaľovaní tempa sujetu, napríklad v pasáži, keď dostane list oznamujúci synovu smrť v boji. Žena sa „skláňa nad telegram a číta, číta, číta. Úsmev sa jej nestráca z tváre, len pomaly, pomaly, pomaly skamenieva a dostáva tvar pevný a určitý, akoby ho práve sochár formoval dlátom, aby sa zachoval pre večnosť a vystríhal všetky budúce pokolenia pred krutosťou vojny.“³⁵

Tendencie spomaľovať rýchle plynutie obrazov patria ku konštitutívnym prvkom zmien časopiseckej verzie oproti knižným verziam. Spoločné majú zacielenie na moment „skamenenia“, znehybnenia, známeho zo ženských archetypov postáv žiاليacich matiek, napr. antickej Niobé, v ktorom je fixovaná najmä večnosť utrpenia matky. Kým príbeh Niobé odkazuje k pýche ženy, ktorá sa posmievala bohyni Léto, u Figuli sa žena stáva mementom vojny, ktoré má „vystríhať budúce pokolenia pred krutosťou vojny“.³⁶

Záverečná časť novely je dojemná a vypäto emocionálna. Spájajú sa v nej už spomínané sémantické línie utrpenia a ťažoby. Žena si pred oltárom roztrhne šaty na hrudi a klesne „v bezvedomí na kamennú dlážku ako ťažký olovený vták, ktorý pre ťarchu nemohol nikdy zdvihnúť krídla vyššie od zeme“.³⁷ V tejto vrcholnej scéne sa dopĺňa ďalší rozmer ústredného motívu oloveného vtáka, ktorý sa postupne vzťahoval na umučeného Krista, potom na mŕtveho syna a napokon sa rozširuje na obraz matky žiاليacej nad stratou syna. Žena sa v závere novely stáva oloveným vtákom, holubom, ktorý v biblickom zmysle predstavuje obeť: „nech vezme dve hrdličky alebo dva holúbky, jedného na spalovanú obeť a jedného na obeť za hriech“³⁸ čo môžeme vnímať v próze ako paralelu: žena-matka (i ženy všeobecne) preniknutá bolesťou ako obeť zmierenia za hriechy muža a syna (mužov, synov, bratov), teda za vojnové zabíjanie nevinných.

Na základe témy a umeleckého spracovania možno novelu *Olovený vták* zaradiť k poetike expresionizmu. Ten sa v slovenskom prostredí, ako konštatovala Dagmar Kročanová, prejavoval „často náhodne, izolovane a naviac oneskorene (latentný, tichý expresionizmus). Dôsledkom nesformovania poetiky expresionizmu v slovenskej literatúre v dvadsiatych rokoch je jeho ‚doznievanie‘ (‚rozkošatenie‘) v tridsiatych a dokonca štyridsiatych rokoch.“³⁹ Podľa Oskára Čepana bol expresionizmus v tejto etape predstavovaný „rôznymi variantmi tzv. lyrizovanej prózy“, pre ktoré bol „typický dôraz na motivické digresie lyrickej povahy. Pritom sa v podstate zachováva základná koncepcia realistického príbehu a sukcesívnej kompozície napriek tomu, že lyrické vložky silne rozkladajú jej pôvodnú súdržnosť.“⁴⁰ Práve tieto prvky sú v novele M. Figuli zjavne prítomné.

34 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 23.

35 Figuli, *Olovený vták*, 1972, c. d., s. 286.

36 Tamže.

37 Figuli, *Olovený vták*, 1940, c. d., s. 24.

38 Levitikus, 12, 8; 14, 22.

39 KROČANOVÁ, Dagmar: *Expresionizmus medzi predpokladmi a realizáciami*. In: *Expresionizmus*. Výber zostavila, medailóny autorov, komentáre, vysvetlivky a doslov napísala Dagmar Kročanová. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 744.

40 ČEPAN, Oskár: *Kontúry naturizmu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977, s. 19.

Pre komplexnú recepciu novely je dôležitá aj znalosť dobového kontextu, situovanie v súvekom slovenskom literárnom živote a tiež dosah na autorkin občiansky život. V autorkinej korešpondencii uloženej v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine sa prvá zmienka o próze *Olovený vták* nachádza v sprievodnom liste, ktorý Figuli poslala 14. decembra 1939 spolu s novelou šéfredaktorovi *Slovenských pohľadov* Stanislavovi Mečiarovi:⁴¹ „Posielam Vám novelu *Olovený vták* a prosím, aby ste ju uverejnili v *Pohľadoch*, ak Vám vyhovie.“⁴² S. Mečiar jej odpovedal listom z 22. decembra 1939: „*Decembrové číslo SP mal som už zredigované, keď prišiel Vás príspevok /číslo vychodí zajtra, 23. dec./, nuž odložil som si ho do nového ročníka.*“⁴³

Pri sledovaní relácií textu k dobovej skutočnosti zaujme už rýchlosť, s akou Margita Figuli umelecky reagovala na dejinné udalosti – vojna vypukla 1. septembra 1939 a protivojnová próza M. Figuli bola hotová už v polovici decembra toho istého roku. V jej súkromnom živote išlo pritom o mladomanželské obdobie, v auguste 1939 sa vydala.

Šéfredaktor *Slovenských pohľadov* Stanislav Mečiar nemal voči próze žiadne ideové výhrady. L. Rampáková túto skutočnosť komentovala v doslove vydania z roku 1959: „divná irónia – vtedajší šéfredaktor, prekladateľ z poľskej literatúry, ešte sa najskôr nestačil vyznať v otázkach ‚glajchšaltovanej‘ kultúry.“⁴⁴ Ťažko však možno hovoriť o S. Mečiarovi ako o nezorientovanom, veď už o dva roky neskôr, v roku 1942, vydal spis *Slovenský národný socializmus (Výklad základných zásad)*, ktorý „svojím radikálnym obsahom tvorí pravdepodobne vrchol ideologickej produkcie v duchu nemeckého národného socializmu“.⁴⁵ Táto brožúrka „vo svojej terminológii plne akceptovala biologické a geografické termíny zo slovníka nacistickej propagandy ako krv (Blut), rasa (Rasse) a životný priestor (Lebensraum). V snahe dokázať výhradné právo Slovákov na obývané teritória Slovenského štátu sa neštila využiť v tom čase už dávno vyvrátenú teóriu o dávnovekom osídlení územia medzi Dunajom a Tatrami Slovákmi, resp. ich historickými slovenskými predkami. Vychádzala z teórie o genetickej nerovnosti ľudí a analogicky odmietala svetoobčianstvo, pretože jeho prijatím by Slováci museli tvoriť svetovú pospolitosť s kultúrne zaostalými africkými kmeňmi a Židmi, čo bolo pre čistotu národa nepripustné.“⁴⁶ S. Mečiar spolu so Štefanom Polakovičom, ideológom vojnovnej

41 Pozri aj v štúdií ŠÚTOVEC, Milan: Z korešpondencie medzi Margitou Figuli a Stanislavom Mečiarom. In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 1, s. 53 – 60. M. Šútovec napísal v poznámke pod čiarou č. 1, že okrem archívu SNK by sa nejaká korešpondencia mala nachádzať aj v Čechách: „Podľa neurčitej ústnej informácie dediča autorských práv Borisa Šustera má byť pomerne rozsiahle portfólio autorkinej korešpondencie uložené aj v Památniku národného písemníctví v Prahe. Táto informácia nie je fyzicky overená, avšak v elektronicky dostupných registroch Literárneho archívu pražského Památniku sa meno Margity Figuli nevyskytuje.“ V rámci vlastného archívneho výskumu k tejto poznámke dopĺňam, že LA PNP v Prahe mi dňa 3. júla 2020 poskytol písomnú informáciu – súpis dokumentov viažucich sa k M. Figuli, ktoré sa v jeho fondoch nachádzajú: „1. 1 pohľadnice M. F. J. Knapovi; 2. 2 včnvaní M. F. do kníh M. Majerové; 3. smlouva M. F. na vyd. knihy *Tri gaštanové kone*; 4. 6 dopisů a 3 pohledy M. F. J. Nohovi.“

42 Literárny archív SNK v Martine, sign. 164 B 39.

43 Tamže.

44 RAMPÁKOVÁ, Ludmila: Doslov. In: Figuli, Pokušenie, 1959, c. d., s. 255.

45 HRUBOŇ, Anton: Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara. In: HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovensko v rokoch neslobody 1939 – 1989*. Zv. 2. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 34.

46 Tamže, s. 33.

442 Slovenskej republiky, boli tvorcami konceptov slovenského národného socializmu.⁴⁷ Mečiarovo rozhodnutie publikovať prózu *Olovený vták* mohlo však súvisieť aj s jeho polonofilstvom – ako píše Pavol Matula, S. Mečiar „nielen ako funkcionár Matice slovenskej udržiaval úzke kontakty s viacerými osobnosťami poľskej literatúry a intenzívne sa angažoval v rozvoji slovensko-poľskej kultúrnej spolupráce. Jeho inklinácia k Poľsku nebola narušená ani vypuknutím druhej svetovej vojny, napriek tomu, že bol exponentom ľudáckeho režimu.“⁴⁸

S uverejnením novely sa spájajú aj dôležité biografické súvislosti. Figuli po maturite na Obchodnej akadémii v Banskej Bystrici nastúpila v roku 1928 do zamestnania v Tatra banke v Bratislave ako anglická korešpondentka. V Tatra banke pracovala až do roku 1941, resp. 1942. Presné okolnosti ukončenia jej pracovného pomeru sú nejasné, čo odrážajú aj rôzne variácie výkladu tohto životopisného faktu v literárnohistorických prácach o M. Figuli. Niektorí autori sa vyjadrujú opatrne, napr. O. Čepan tieto okolnosti obchádza: „Po maturite (1928) pracovala v Bratislave ako korešpondentka v Tatra banke. Popri zamestnaní študovala na konzervatóriu hru na klavír. Od roku 1942 sa venuje výlučne literárnej tvorbe.“⁴⁹ Iní bádatelia však v rôznej miere naznačujú priamy vzťah medzi uverejnením novely v *Slovenských pohľadoch* a prepustením Figuli zo zamestnania z politických dôvodov. Stanislav Šmatlák napr. píše, že „táto próza Margity Figuli vyvolala veľkú neľúbosť u predstaviteľov politického režimu“.⁵⁰ Ján Jurčo, autor monografie o Margite Figuli, zas explicitne hovorí: „M. Figuli za novelu *Olovený vták* roku 1941 prepustili z bratislavskej Tatrabanky. Klérofašistický štát sa nemohol pokojne dívať na toto protivojnové gesto v slovenskej literatúre.“⁵¹ Podobne Jozef Leikert: „Po maturite odišla Margita Figuli pracovať do Bratislavy. Bola nadaná na jazyky a zamestnala sa ako anglická spisovateľka (sic!) v Tatra banke. [...] Roku 1940 napísala vojnovú novelu *Olovený vták*, v ktorej vyjadrila postoj k režimu slovenského štátu a vojne, za čo ju prepustili zo zamestnania.“⁵² Túto interpretáciu preberá aj Jana Šimulčíková: „pre odvážnu protivojnovú poviedku *Olovený vták*, uverejnenú v *Slovenských pohľadoch*, prepustili Margitu Figuli zo zamestnania.“⁵³ Jozef Špaček v spisovateľkinom personálnom hesle v *Slovníku slovenských spisovateľov* (2005) vecne skonštatoval: „1941 ju po publikovaní novely *Olovený vták* prepustili (reagovala v nej na napadnutie Poľska Nemeckom).“⁵⁴

47 Obaja po vojne emigrovali a žili v Argentíne. K téme Hruboň, c. d., s. 20–34; MARTINCOVÁ, Lenka: Proces so Štefanom Polakovičom. In: ŠVECOVÁ, Adriana (ed.): *6. slovensko-české stretnutie doktorandov a postdoktorandov. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 31. mája – 1. júna 2018*. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2018, s. 133–148.

48 MATULA, Pavol: Stanislav Mečiar a jeho polonofilstvo na pozadí archívnych dokumentov. In: *Slovenská literatúra*, roč. 67, 2020, č. 1, s. 56.

49 ČEPAN, Oskár – ROSENBAUM, Karol (eds.): *Dejiny slovenskej literatúry. 5. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Veda, 1984, s. 724.

50 ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry. II. 19. storočie a prvá polovica 20. storočia*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007, s. 412.

51 JURČO, Ján: *Tvorba Margity Figuli*. Bratislava: Tatran, 1991, s. 54.

52 LEIKERT, Jozef: Sen o živote. In: *Kultúra*, 2008, č. 9, s. 9.

53 ŠIMULČÍKOVÁ, Jana: Podoby lásky. In: *Nedelná Pravda*, roč. 12, 1979, č. 39 (28. 9. 1979), s. 6.

54 ŠPAČEK, Jozef [jš]: Margita Figuli. In: MIKULA, Valér: *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava: Kalligram, 2005, s. 154.

Napriek týmto vyjadreniam sa však priamy dôkaz o súvisi medzi publikovaním novely a prepustením spisovateľky zo zamestnania dosiaľ nenašiel. Dobové súvislosti však umožňujú uvažovať aj o iných aspektoch problému. Tatra banka, v ktorej Figuli pracovala, bola v tom čase síce súkromným podnikom, ale pod nepriamou kontrolou štátu. V danom období prevládali v oficiálnej ideológii konzervatívne predstavy o tzv. prirodzenom poslaní ženy v spoločnosti. Prakticky sa to odrazilo na prepúšťaní žien zo zamestnania, čo kritizovala aj sama Figuli v článku v časopise *Živena*:

„treba si uvedomiť, že presun ženských z domácnosti do kancelárie a k iným duchovným prácam bol dôsledok, a celkom prirodzený dôsledok, času a jeho vývinu. Teda nie špekulácia, ako sa to dnes snažíme skreslovať a prispôbovať pre naše plány. [...] Jediné, čím sa ženské prehrešili, že ťažkosti každého času môžu sa a musia sa liečiť na ich škodu. Prišla, na príklad, všeobecná hospodárska kríza, a prvým východiskom z nej nebolo hľadanie nových možností na poli finančnom a hospodárskom, ale prepúšťanie ženských z úradov, odoberanie im chleba, kde sa len dalo, neúmerne redukovanie platov popri mužských atď. Nastali teraz nové pomery, vyvolané zmenou hraníc nášho štátu, a tu znova prvým bodom programu pri odstraňovaní hospodárskych výkyvov boli zamestnané ženské.“⁵⁵

Podľa Figuli „brojiť tuctove a žiadať bezohľadné prepustenie všetkých ženských sil, je viac ako neludské“.⁵⁶ Historička Eva Škorvanková píše v súvislosti s postavením žien počas Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 o snahách „reštaurovať kult kresťanskej matky ako reprezentantky všetkých ľudských cností. Matky mali prevziať zodpovednosť za výchovu lepších občanov [...], lebo ‚v matkách žije národ‘.“⁵⁷ Prepúšťanie vydatých zamestnaných žien malo podporiť rozvoj pôrodnosti. Zákon č. 150/1940 o úprave služobného pomeru vydatých štátnych zamestnankýň a o zmene niektorých ustanovení vládneho nariadenia č. 380/1938 o úsporných opatreniach bol prijatý 5. júna 1940. Prepúšťané boli predovšetkým vydaté učiteľky a štátne zamestnankyne.⁵⁸ Vedenie banky mohlo využiť atmosféru v spoločnosti, keď sa vydaté ženy „vracali do rodín“ (Figuli mala v tomto období 30 – 31 rokov, bola vydatá a ešte bezdetná).

Udalosti sa teda mohli odohrať ako konštelácia viacerých faktorov z uvedených okolností. Problematická je totiž skutočnosť, že doposiaľ nemáme žiadne pramene, ktoré by niečo potvrdzovali a nie iba naznačovali.⁵⁹ Súvislosť medzi uverejnením novely a stratou zamestnania sa v textoch venovaných Margite Figuli začala objavovať až v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, zdrojom bolo predovšetkým spisovateľkino vlastné svedectvo. V roku 1968 vyplnila dotazník pre Zväz slovenských spisovateľov a v roku 1970 pre Ústav slovenskej literatúry

55 FIGULI, Margita: Hlasy o dvojítych príjmoch v manželstve. In: *Živena*, roč. 28, 1938, č. 12, s. 292.

56 Tamže.

57 ŠKORVANKOVÁ, Eva: Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia: *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2014, s. 55. O matkách cit. podľa článku: Matky musia závodíť vo výchove lepších občanov slobodného Slovenska. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 124 (31. 5. 1939), s. 4.

58 Škorvanková, c. d, s. 74.

59 Dokument výpovede Margity Figuli z Tatra banky sa zatiaľ nenašiel.

444 SAV. V dotazníku pre SAV uviedla: „V roku 1928 nastúpila som ako anglická korespondentka do Tatrabanky v Bratislave, kde som nepretržite pracovala až do konca r. 1941, kedy fašistické vedenie banky rozhodlo, že z politických príčin musím ústav opustiť, a to po uverejnení v SP novely *Olovený vták*, ktorou som vyjadrila postoj k II. svet. vojne.“⁶⁰ Figuli sa teda jasne vyjadruje, že novela bola priamym dôvodom jej straty zamestnania. Dotazník pre SAV bol vyplnený pre potreby pripravovaného *Slovníka slovenskej literatúry*, z ktorého napokon vyšiel iba prvý diel (A – H) v roku 1979. Autorkou pôvodného hesla bola Anna Šebestová-Fischerová, ktorá uvedené okolnosti v podkladoch pre heslo komentovala nasledovne: „Pre svoj nekompromisný, jednoznačný postoj voči nepravostiam v živote, a teda i na svojom pracovisku, ako aj voči nepravostiam, zachyteným vo svojich dielach, vyslúžila si spisovateľka nepriazeň nadriadených. Prišla im vhod i odvážna protivojnová novela *Olovený vták*, pre ktorú Margitu Figuli r. 1941 prepustili zo zamestnania.“⁶¹ V tejto formulácii je opatrný náznak, že dielo bolo skôr zámienkou a Figuli mala na pracovisku konflikty, preto vedeniu prišlo kontroverzné publikovanie novely takpovediac vhod. A. Fischerová to taktó uvádza aj vo svojej knihe o Margite Figuli z roku 1970, ktorá vznikla pri príležitosti spisovateľkinho vtedajšieho životného jubilea.⁶²

Vo vydanom prvom zväzku *Slovníka slovenskej literatúry* je namiesto mena autora hesla uvedená iba značka redakcie, pričom text sa líši od pôvodnej opatrnej formulácie A. Fischerovej: „Pre nekompromisný postoj voči fašizmu, vyjadrený aj v protivojrovej novele *Olovený vták* (Slovenské pohľady 1940), ju r. 1941 prepustili zo zamestnania.“⁶³

V *Encyklopédii slovenských spisovateľov* je táto pasáž znova preformulovaná, pričom sa opäť kladie priamy súvis medzi prepustením a ideovým podtextom novely, ktorý „vyjadroval nesúhlas s klérofašistickým režimom“.⁶⁴

Od sedemdesiatych rokov 20. storočia sa v literárnohistorickom výklade autorkinho života a diela postupne etabloval jednoznačný vzťah medzi uverejnením novely a ukončením pracovného pomeru v Tatra banke. Kým dovtedy bola próza spomínaná v článkoch o M. Figuli len sporadicky a okrajovo, postupne zaujímala v autorkinom životnom príbehu čoraz pevnejšie miesto. Napríklad v popularizačnom novinovom článku historičky Dagmar Petrákovéj je už *Olovený vták* jednou zo samostatných podkapitol: v období vydania prózy „zúrila svetová vojna a Margita Figuli musela z politických dôvodov odísť z Tatra banky. Vo svojej novele *Olovený vták* totiž otvorene vyjadrila svoj postoj k režimu slovenského štátu, vojne a spoluúčasti slovenských vojakov na napadnutí Poľska.“⁶⁵

Korektne túto kauzu opísal v komentároch k výberu z autorkinho diela Milan Šútovec. Podľa neho novela *Olovený vták* „svojím aktuálnym protivojnovým

60 Dotazník pre Ústav slovenskej literatúry SAV z 12. októbra 1970. Archív Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave.

61 FISCHEROVÁ, Anna: Margita Figuli. Pôvodná verzia hesla napísaná do *Slovníka slovenskej literatúry* (1979), s. 10. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Vladimírovi Barboríkovi.

62 FISCHEROVÁ-ŠEBESTOVÁ, Anna: *Margita Figuli*. Martin: Matica slovenská, 1970, s. 9.

63 Margita Figuli. In: *Slovník slovenskej literatúry*. I. zv. A – H. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979, s. 256.

64 Margita Figuli. In: ROSENBAUM, Karol (ed.): *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 141.

65 PETRÁKOVÁ, Dagmar. Dôstojné svedectvo čias. In: *Pravda*, 1999, č. 210, príloha Sobota, s. 14.

zameraním mala pre tvorivú biografiu autorky zlomový význam: v zamestnaní údajne čelila po zverejnení textu nátlaku a rôznym nepríjemnostiam, a preto opustila Tatra banku najprv v priebehu r. 1940/1941 ako „praceneschopná“, potom od začiatku roka 1942 formálne zrušením pracovného pomeru; do konca života zostala už len v slobodnom povolani“.⁶⁶ Použitie slova „údajne“ naznačuje, že v príbehu sú isté medzery, o ktorých zatiaľ nemáme žiadne pramene, keďže je známe, že autobiografické, memoárové žánre i ústne svedectvá majú ako dejinné pramene obmedzenú platnosť vzhľadom na subjektívne stanovisko autora k opisovaným udalostiam i možné prvky voluntarizmu v interpretácii minulosti.

Záver

Próza *Olovený vták* mala v živote Margity Figuli významné miesto. Pre len časopisecké publikovanie bol však jej čitateľský dosah pomerne obmedzený, a to až do roku 1959, keď bola zaradená do knižného vydania zbierky *Pokušenie*. V rámci autorkinho diela je dnes situovaná na jeho okraj, pretože z jeho korpusu sú v popredí najmä novela *Tri gaštanové kone* (1940) a román *Babylon* (1946).

Novelou *Olovený vták* sa doposiaľ interpretačne zaoberali len dvaja autori – Ján Jurčo a Milan Šútovec.⁶⁷ V dejinách literatúry próza figuruje skôr pre mimoliterárne súvislosti, hoci dodnes nemožno jednoznačne tvrdiť, že jej uverejnenie v *Slovenských pohľadoch* spôsobilo stratu autorkinho zamestnania a zapríčinilo, že predstavitelia vtedajšieho vládneho režimu sa k nej ako k spisovateľke stavali kriticky. Informácia o priamom súvise uverejnenia novely a prepustenia Figuli zo zamestnania sa však často až nekriticky preberá, opakovane sa objavuje oklieštená informácia, ktorá bola ideologicky upravovaná. Táto skutočnosť poukazuje na to, že historické pozadie vzniku textu a jeho situovanie do dobového kontextu sú komplikovanejšie, než sa zvykne uvádzať v prácach o Margite Figuli.⁶⁸ Estetické charakteristiky novely *Olovený vták* stoja vždy akoby v pozadí tohto „príbehu“. Aj odhliadnuc od neho však ide o čitateľsky zaujímavú prózu, ktorej duchovný rozmer, súvisiaci so ženským archetypom matky, sa ale z ideologických dôvodov dlho podceňoval. Kult matky zohrával v dobovom slovenskom kontexte významnú úlohu. Ako píše Eva Škorvanková: „V apríli 1939 vyzval minister školstva Jozef Sivák slovenských umelcov (spisovateľov, básnikov a hudobných skladateľov), aby podporili oslavy a pomohli, ospievať a opísať dobrú slovenskú matku.“⁶⁹ Margita Figula mohla zareagovať na túto „výzvu režimu“ už pod vplyvom ďalších dobových okolností po svojom – opísala a ospievala dobrú slovenskú matku, avšak nie v intenciách dobových prorežimových požiadaviek. Centrom jej novely je obraz žialiacej matky ako symbolu utrpenia, ktoré spôsobila účasť Slovenska vo vojnovom konflikte po boku nacistického Nemecka.

66 ŠÚTOVEC, Milan: Komentáre a vysvetlivky. In: FIGULI, Margita: *Výber z diela*. Bratislava: Kaligram, 2011, s. 442.

67 Jurčo, c. d., s. 53 – 54; ŠÚTOVEC, Milan: Komentáre a vysvetlivky. In: Figuli, *Výber z diela*, 2011, c. d., s. 442 – 443; Doslov, tamže, s. 465 – 466.

68 Napriek ukončeniu zamestnania v Tatra banke dostala Figuli v máji 1942 ponuku na preklad Troch gaštanových koní od nemeckého vydavateľstva, ktorého zástupcom na Slovensku bol vedúci kultúrneho oddelenia nemeckého veľvyslanectva.

69 Škorvanková, c. d., s. 58, cit. SIVÁK, Jozef: Matka – a jej kult. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 81 (6. 4. 1939), s. 1.

446 Archívne pramene

- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Margita Figuli, sign. 164 B 39.
- Archív Ústavu slovenskej literatúry SAV, osobný dotazník Margity Figuli pre Slovník slovenských spisovateľov, 12. október 1970.

Pramene

- Biblia. Slovenský ekumenický preklad.* Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2007.
- FIGULI, Margita: Hlasy o dvojitých príjmoch v manželstve. In: *Živena*, roč. 28, 1938, č. 12, s. 291 – 293.
- FIGULI, Margita: Olovený vták. In: *Slovenské pohľady*, roč. 56, 1940, č. 1, s. 10 – 24.
- FIGULI, Margita: Olovený vták. In: *Pokušenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 219 – 245.
- FIGULI, Margita: Olovený vták. In: FIGULI, Margita: *Pokušenie. Mámivý diášk.* Vybrané spisy Margity Figuli, zv. 1. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 265 – 287.
- FIGULI, Margita – HEVEŠIOVÁ, Jana: To bolo už dávno... In: *Knižná revue*, roč. 9, 1999, č. 74, s. 3.
- FIGULI, Margita. *Výber z diela.* Výber zostavil, texty revidoval, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Milan Šútovec. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011.
- Poľskí záškodníci v práci. Civilisti strieľajú na spiacie nemecké vojsko – Záškodníctvo plánuje pripraviť poľská vláda. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 211 (15. 9. 1939), s. 2.
- Slovenský národ s hrdosťou sa díva na svoju armádu. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 211 (15. 9. 1939), s. 1.
- Slovenskí vojaci vyznamenaní. In: *Slovák*, roč. 21, 1939, č. 218 (22. 9. 1939), s. 3.

Literatúra

- BAKA, Igor: *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2006.
- ČEPAN, Oskár. *Kontúry naturizmu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977.
- ČEPAN, Oskár – ROSENBAUM, Karol (eds.): *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Veda, 1984.
- DIAMANTOVÁ, Elena (ed.): *Slovník slovenskej literatúry*. 1. zv. A – H. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979.
- FISCHEROVÁ-ŠEBESTOVÁ, Anna: *Margita Figuli*. Martin : Matica slovenská, 1970.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna: Podoby expresionizmu v slovenskej próze štyridsiatych rokov. In: GOSZCZYŃSKA, Joanna – MIKULA, Valér – DAGMAR ROBERTSOVÁ (eds.): *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 7 – 14.
- HALLON, Ludovít (ed.): *Kronika slovenského štátu 1939 – 1941*. Praha : Ottovo nakladateľství, 2019.
- HRUBOŇ, Anton: Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara. In: HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovensko v rokoch neslobody 1939 – 1989*. Zv. 2. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 20 – 34.
- JURČO, Ján: *Tvorba Margity Figuli*. Bratislava : Tatran, 1991.
- KOPEČNÝ, František: *Průvodce našimi jmény*. Praha : Academia, 1991.
- KROČANOVÁ, Dagmar: Expresionizmus medzi predpokladmi a realizáciami. In: *Expresionizmus*. Výber zostavila, medailóny autorov, komentáre, vysvetlivky a doslov napísala Dagmar Kročanová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 735 – 750.
- LEIKERT, Jozef: Sen o živote. In: *Kultúra*, 2008, č. 9, s. 9.

- MARTINCOVÁ, Lenka: Proces so Štefanom Polakovičom. In: ŠVECOVÁ, Adriana (ed.): *6. slovensko-české stretnutie doktorandov a postdoktorandov. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej v dňoch 31. mája – 1. júna 2018*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2018, s. 133 – 148.
- MATULA, Pavol: Stanislav Mečiar a jeho polonofilstvo na pozadí archívnych dokumentov. In: *Slovenská literatúra*, roč. 67, 2020, č. 1, s. 46 – 57.
- MIKO, František: *Estetika výrazu: teória výrazu a štýl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969.
- PETRÁKOVÁ, Dagmar: Dôstojné svedectvo čias. In: *Pravda*, roč. 9, 1999, č. 210 (6. 9. 1999), príloha Sobota, s. 14.
- RAMPÁKOVÁ, Ludmila: Doslov. In: FIGULI, Margita: *Pokušenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 246 – 256.
- RAMPÁKOVÁ, Ludmila: Vydavateľská a bibliografická poznámka. In: FIGULI, Margita: *Pokušenie. Mámivý dúšok*. Vybrané spisy Margity Figuli, zv. 1. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 515.
- RICHTER, Ludwig: Jozef Ciger Hronský ako spravodlivý sudca v spore o nemecký preklad novely Margity Figuli ‚Tri gaštanové kone‘. In: *Biografické štúdie* 32. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 205 – 225.
- ROSENBAUM, Karol (ed.): *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Bratislava : Obzor, 1984.
- ŠIMULČÍKOVÁ, Jana: Podoby lásky. In: *Nedelná Pravda*, roč. 12, 1979, č. 39 (28. 9. 1979), s. 6.
- ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. 3. vyd.
- ŠKORVANKOVÁ, Eva: Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHOVÁ, Terézia: *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2014, s. 53 – 122.
- ŠPAČEK, Jozef [jš]: Margita Figuli. In: MIKULA, Valér (ed.): *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 154 – 156.
- ŠTEVČEK, Ján: *Lyrizovaná próza*. Bratislava : Tatran, 1973.
- ŠÚTOVEC, Milan: Komentáre a vysvetlivky. In: FIGULI, Margita: *Výber z diela*. Výber zostavil, texty revidoval, komentáre, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísal Milan Šútovec. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 423 – 456.
- ŠÚTOVEC, Milan: *Membra disiecta litteraria: literárna veda, literárne umenie a literárny život*. Bratislava : Veda, 2011.
- ŠÚTOVEC, Milan: Z korešpondencie medzi Margitou Figuli a Stanislavom Mečiarom. In: *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 1, s. 53 – 60.
- VŠETIČKA, František: *Kompoziciána*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986.

Mgr. Tamara Janecová, PhD.
Katedra slovenského jazyka
a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej
univerzity
Priemyselná 4
918 43 Trnava
Slovenská republika
E-mail: tamara.janecova@gmail.com